

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.6>

КАТЕГОРІЯ «ПАРАДИГМА» В СУЧАСНИХ УМОВАХ ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ

Рогач О.Я.,*доктор юридичних наук, професор,
проректор ДВНЗ «Ужгородський національний університет»***Белов Д.М.,***доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
Заслужений юрист України*

Рогач О.Я., Белов Д.М. Категорія «парадигма» в сучасних умовах функціонування української держави: теоретичні засади.

Стаття присвячена висвітленню сутності та змісту такої філософсько-правової категорії, як «парадигма». Вказується, в історії конституційно-правової науки вчені виділяють кілька основних парадигм, в рамках яких формувалися різні теорії та концепції. Відмінності цих парадигм, що мають фундаментальне значення, пов'язані з прагненням пояснити природу конституціоналізму крізь призму надприродного, або природного, або соціального початку. При цьому самі парадигми не існували ізольовано одна від одної, а були взаємопов'язані між собою, кожна з них використовувала аргументи іншої. У зв'язку з цим їх виділення носить певною мірою умовний характер.

Акцентовано увагу на тому, що 24 лютого 2022 року російська федерація грубо порушила Статут ООН, численні норми міжнародного права та вчинила акт агресії – найбільш серйозне та грубе порушення міжнародного правопорядку. Саме ці протиправні дії (хоча гібридна війна і тривала ще з 2014 року) і зіштовхнули з «мертвої точки» взаємовідносини країн світу у питання забезпечення національної та глобальної (світової) безпеки. Прийшов час переглянути зміст та застосування цілого ряд понять: «національні інтереси», «національна безпека», «стратегія національної безпеки», «міжнародна безпека», «загроза національним інтересам», «система національної безпеки», «система забезпечення національної безпеки», «сектор безпеки» і т.і. А отже, прийшов час, переглянути існуючу парадигму правової науки взагалі та конституціоналізму зокрема.

Проаналізовано підходи різних вчених щодо визначення категорії «парадигма». Автор акцентує увагу на розкритті змісту поняття «парадигма конституціоналізму». Запропоновано наступне визначення парадигми конституціоналізму – су-

купність ідеальних фрагментів конституційної дійсності (понять, цінностей, принципів, уявлень і практик), що поділяються суспільством на даному етапі розвитку держави та формують визначене бачення конституціоналізму, а також конкретні напрямки вирішення проблем конституціоналізму.

Ключові слова: парадигма, парадигма конституціоналізму, категорія юриспруденції, структура наукового пізнання, військове вторгнення, національна безпека.

Rogach O.Ya., Belov D.M. Category "paradigm" in modern conditions of functioning of the Ukrainian: theoretical principles.

The article is devoted to the essence and content of such a philosophical and legal category as "paradigm". It is pointed out that in the history of constitutional law scholars have identified several basic paradigms within which various theories and concepts have been formed. The differences between these paradigms, which are fundamental, are related to the desire to explain the nature of constitutionalism through the prism of supernatural, or natural, or social origins. In this case, the paradigms themselves did not exist in isolation from each other, but were interconnected, each of them used the arguments of the other. In this regard, their allocation is to some extent conditional.

Emphasis is placed on the fact that on February 24, 2022, the Russian Federation grossly violated the UN Charter, numerous norms of international law and committed an act of aggression - the most serious and gross violation of international law. It is these illegal actions (although the hybrid war has been going on since 2014) that have pushed the relationship between the countries of the world on the issue of ensuring national and global (world) security from a "dead end". It is time to reconsider the content and application of a number of concepts:

"national interests", "national security", "national security strategy", "international security", "threat to national interests", "national security system", "national security system", "Security sector", etc. So, it is time to reconsider the existing paradigm of legal science in general and constitutionalism in particular.

The approaches of different scientists to the definition of the category "paradigm" are analyzed. The author emphasizes the disclosure of the meaning of the concept of "paradigm of constitutionalism". The following definition of the paradigm of constitutionalism is proposed - a set of ideal fragments of constitutional reality (concepts, values, principles, ideas and practices) shared by society at this stage of development and form a certain vision of constitutionalism, as well as specific solutions to constitutionalism.

Key words: paradigm, paradigm of constitutionalism, category of jurisprudence, structure of scientific knowledge, military invasion, national security.

Постановка проблеми. Сучасний стан правової науки свідчить, що вона перебуває на етапі пошуку нових, виважених методологічних підходів для розуміння ролі й місця права в сучасному суспільстві, виявлення співвідношення його природного та позитивного аспектів, відтворення індивідуально-особистісного і соціально-колективного спрямувань [17, с. 12]. Українська правова думка, пишуть О.Довгань та В.Яценко в своїй роботі «Сутність і зміст законодавства у секторі оборони та його реалізації: інформаційно-правове дослідження» повинна ґрунтуватися на таких основних засадах: з одного боку, виходити з наявних досягнень у правовому пошуку, тобто зберегти українську правову традицію і збагачувати її людською багатомірністю, а з іншого – включати новації, зумовлені потребами й вимогами еволюції правової дійсності [18, с. 17].

Часом химерне переплетення ідей і концепцій про політику, державу, право можливо структурувати лише на основі виявлення домінуючої в кожну історичну епоху моделі теоретичного тлумачення державно-правових явищ, яка розглядається як стандарт, зразок постановки і логічного рішення пізнавальної проблеми. Даний зразок наукової розробки називається парадигмою [19]. Саме тому, конституціоналізм доцільніше розглядати «як процес зміни парадигм, тобто чергування теорій і концепцій, які висувалися різними авторами в конкретну епоху» [19].

В історії конституційно-правової науки вчені виділяють кілька основних парадигм, в рамках

яких формувалися різні теорії та концепції. Відмінності цих парадигм, що мають фундаментальне значення, пов'язані з прагненням пояснити природу конституціоналізму крізь призму надприродного, або природного, або соціального початку. При цьому самі парадигми не існували ізольовано одна від одної, а були взаємопов'язані між собою, кожна з них використовувала аргументи іншої. У зв'язку з цим їх виділення носить певною мірою умовний характер [19].

Відкритим вторгненням із суші, моря, повітря до України 24 лютого 2022 року російська федерація грубо порушила Статут ООН, численні норми міжнародного права та вчинила акт агресії – найбільш серйозне та грубе порушення міжнародного правопорядку. Саме ці протиправні дії (хоча гібридна війна і тривала ще з 2014 року¹) і зіштовхнули з «мертвої точки» взаємовідносини країн світу у питання забезпечення національної та глобальної (світової) безпеки. Прийшов час переглянути зміст та застосування цілого ряд понять: "національні інтереси", "національна безпека", "стратегія національної безпеки", "міжнародна безпека", "загроза національним інтересам", "система національної безпеки", "система забезпечення національної безпеки", "сектор безпеки" і т.і. А отже, прийшов час, переглянути існуючу парадигму правової науки взагалі та конституціоналізму зокрема.

Виходячи з вищенаведеного, автори ставлять собі за мету, наразі, висвітлити теоретичні підходи щодо категорії «парадигма», щоб в подальших дослідженнях розкрити сутність та зміст її статичної та динамічної в сучасних реаліях функціонування держави та права в Україні.

Аналіз наукових публікацій. Процес дослідження генезису, еволюції конституціоналізму як науки та її теоретичних складових актуалізує широке коло філософських, гносеологічних і методологічних проблем, пов'язаних із пізнанням загальних закономірностей та структури розвитку наукового знання. Потужний внесок у розробку даної теоретичної проблематики було здійснено в рамках сучасної філософії науки. Йдеться, зокрема, про методологічне значення концепцій розвитку науки всесвітньо відомих філософів ХХ ст. К. Поппера [1], Т. Куна [2], І. Лакатоша [3], П. Фейєрабенда [4], К. Поланьї [5] та інших, які не тільки розвинули, але й суттєво оновили традиційні наукові уявлення в цій галузі. Тому не буде перебільшенням сказати, що сьогодні без врахування та аналітичного розгляду їх наукового внеску не може обійтись жодна серйозна праця з методології конституційно-правової науки.

¹ «Виклики і загрози, які постали перед Україною в 2014-2016 рр., спричинили те, що конституційна правотворча й правозастосовча діяльність почали випереджати конституційну доктрину», – пише В. Федоренко у своїй науковій праці [20].

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід, насамперед, визнати, що у вітчизняній юридичній літературі з історії та її методології конституціоналізму мають місце поки що початкові спроби залучити аналітичний потенціал сучасної філософії науки до розробки теорії і методології історико-правового аналізу світового та українського конституціоналізму. Саме тому, подальшої теоретичної розробки потребує сутність саме парадигмального виміру розвитку конституціоналізму, з'ясування особливостей взаємодії наукових парадигм у його історичному розвитку.

Отже, цілісне бачення конституціоналізму, покликаного розуміти й пояснювати науку конституційного права виходячи з певних концептуальних основоположень, що, в свою чергу наближаються до ряду базових установок та відрізняються довготривалістю свого впливу – нагальна потреба самої науки конституційного права, відповідь на її прагнення пізнати природу своєї діяльності, а через це і себе. Можливим варіантом такого розгляду може послужити парадигмальний підхід, який ми в загальних рисах спробуємо застосувати в даній роботі.

Остання хвиля демократичних перетворень на посткомуністичному просторі після дев'яностих років минулого століття (а також на інших континентах – у країнах Латинської Америки, Азії, Африки) мала деякі глибинні конституційно-правові особливості, наслідки яких належно та своєчасно не були враховані. Це перш за все належить щодо обрання нової парадигми конституціоналізму (в окремих джерелах – конституційної моделі системного розвитку). Всі країни нової демократії обрали шлях впровадження саме модельних конституцій без достатньої і необхідної підготовки суспільного організму для їх так званої імплантації. Це призвело до прискореного деформування основоположних конституційних цінностей і принципів в суспільній практиці й поглиблення кризи довіри в суспільстві.

На думку Г. Арутюняна, сьогодні проявляється антагонізм між Конституцією та конституційною практикою, між конституційно проголошеною й реально існуючою системою соціальних цінностей [6, с. 17]. В контексті цього, наведемо висловлювання В. Зорькіна про те, що «... реальність нашого життя регресивна» [7]. На жаль, це не тільки факт, але і діагноз ще недавньої правової та соціальної дійсності.

Сформована ситуація ставить перед конституційною наукою та практикою досить складну та архіважливу задачу: розробити необхідні теоретико-методологічні та прикладні підходи для забезпечення системної цілісності, самодостатності та динамічності Конституції, з одного боку, а з іншого – гарантувати в динаміці адекватність суспільної практики конституційно встановленим функціональним балансом.

Однією зі специфічних рис юридичного знання є зовнішня заданість парадигми. Якщо інші гуманітарні науки самі визначають власний предмет, специфіку його розгляду (причому визначеність ця багато в чому є наслідком ціннісної орієнтації дослідника, виділення пріоритетів суспільного життя на базі світоглядних), європейська юриспруденція кількох останніх століть володіє певним предметом розгляду, цілі юридичного розгляду визначаються цілком практичними завданнями й по суті будь-яка серйозна теоретичне розбіжність має безпосередній практичний вихід.

У цьому зв'язку К. Цвайгерт і Х. Кетц пишуть: «... просте тлумачення закону, як це традиційно практикується юристами, навряд чи може бути віднесене до сфери гуманітарних або соціальних наук. Скоріше, правове дослідження набуває по-справжньому наукового характеру лише тоді, коли піднімається вище дослідження норм будь-якої національної системи ... » [8, с. 11].

«Paradigma» – грецьке слово – означає: «те, що зумовлює характер прояву, маніфестації, залишаючись поза проявом». Виходячи з цього парадигма мала й більш вузьке значення: так називали теорію, яка приймалася як зразок (методика) вирішення певного типу завдань або проблем. У методологію науки цей термін ввів Г. Бергман, розуміючи під ним *якісь спільні принципи та стандарти методологічного дослідження*.

В даний час поняття «парадигма» широко використовується в науковій літературі (хоча в юридичній науковій літературі цей термін знайти вкрай важко). Первісне застосування воно отримало в природничонаукових галузях, проте стало досить поширеним і в галузі гуманітарного знання у вигляді різних інтерпретацій, часом досить суперечливих. Дана обставина, очевидно, пов'язана з об'єктивними труднощами щодо правильності трансформації понять з технічною аргументацією в гуманітарну галузь. Будь-які паралелі тут не призводять до однозначного тлумачення. Причина цього, на наш погляд, криється в конкретності технічних понять і розпливчастості гуманітарних. Досить згадати множинність підходів до таких, наприклад, понять (категорій), як правова ідеологія, об'єктивна істина, правосвідомість, правова система, принцип права, громадянське суспільство, правовідносини і т.д.

У міру розвитку суспільства та держави уявлення про правові явища та поняття змінюються, що спричиняє необхідність вироблення до них нових методологічних підходів і їх визначень [9, с. 10]. «Історична еволюція несе з собою не тільки зміну змісту норм і зміну інститутів права, а й розвиток правової форми як такої», – справедливо зазначає Є. Пашуканіс [10, с. 64].

У юриспруденції поняття «парадигма» стали вживати порівняно недавно. На наш погляд, це викликано неадекватним розумінням смислового

значення даного терміну щодо юридичної науки. Ще одну причину ми бачимо в численній практиці його недоречного вживання в інших гуманітарних науках. У багатьох публікаціях одне і те ж явище, в одному і тому ж контексті називають і парадигмою, і концепцією, і ідеєю і т.п. [9, с. 11].

Так, наприклад, Б. Гершунський, говорячи про «всебічний розвиток особистості», застосовує терміни «парадигма», «концепція», «ідея» [11, с. 3]. Крім того, досить часто термін «парадигма» використовується як синонім терміну «модель».

Сьогодні термін «парадигма» використовується у значенні, розробленому американським ученим Т. Куном в роботі «Структура наукових революцій». Мета роботи Т. Куна, висловлюючись його ж словами, «полягає в тому, щоб змалювати хоча б схематично ... концепцію науки, яка впливає з історичного підходу щодо дослідження самої наукової діяльності» [2, с. 12]. Вчений розробив концепцію прогресування науки, засновану на її історії. Він вважав, що наука розвивається в результаті наукових революцій, в основі яких лежить зміна парадигм.

Парадигми, на думку Т. Куна – це «визнані всіма науковими досягнення, які протягом певного часу дають науковому співтовариству модель постановки проблем та їх вирішень» [2, с. 2]. Надалі, за визнанням самого автора, він виходить за рамки цього визначення. В результаті зазначений термін використовується у двох різних значеннях. З одного боку, він позначає *всю сукупність переконань, цінностей, технічних засобів і т.д., яка характерна для членів даного співтовариства*. З іншого боку, він вказує на один вид елементу в цій сукупності – *конкретні вирішення головоломок, які, коли вони використовуються в якості моделей або прикладів, можуть замінювати експліцитні правила як основу для вирішення ще нерозгаданих головоломок нормальної науки* [2, с. 44].

Разом з тим, В. Сиріх стверджує, «правова наука також являє собою органічну єдність статистики (підсумок, результат пізнання) та динаміки (діяльності, що забезпечила ці наявні знання, а отже й діяльності з використання наявних знань для руху до нових наукових результатів)» [12, с. 24]. Будь-яке трактування змісту правової науки, на його думку, без урахування органічного зв'язку названих частин буде неповним і однобічним.

Цілком зрозуміло, що множинність підходів породило неоднозначність у вживанні терміна «парадигма» в науковому світі. Різноманітність дефініцій не сприяє формуванню його одноманітного розуміння. Так, зокрема, на думку М. Томпсона, «під парадигмами розуміють вихідні концептуальні схеми, способи постановки проблем і методи дослідження, пануючі в науці певного історичного періоду» [13, с. 134].

Автори Філософського словника визначають парадигму як «сукупність теоретичних і методо-

логічних передумов, що визначають конкретне наукове дослідження, яка втілюється в науковій практиці на даному етапі» [14, с. 354]. В той же час українські автори під парадигмою науки розуміють *строгу наукову теорію, втілену в системі понять, що виражають істотні риси дійсності; способи бачення і моделі пізнаваної реальності; стандарти та цілі науки; вихідну концептуальну схему, модель постановки проблем і методи їх розв'язання; оцінку на істинність результатів дослідження за науковими канонами, що панують впродовж певного наукового періоду в науковому співтоваристві* [15].

Вважаємо, щодо конституціоналізму більш підходить поняття парадигми в обсязі саме дисциплінарної матриці. Вузькопонятійне її трактування призводить до значних труднощів щодо розмежуванні з такими поняттями, як конституційні ідеї, принципи конституціоналізму, конституційні аксіоми, конституційні конструкції та ін. Отже, подібний підхід не буде мати самостійної пізнавальної цінності. До того ж «вузьке» розуміння парадигми конституціоналізму при ототожненні з зазначеними поняттями ускладнить ідентифікацію вченого як члена певного наукового співтовариства або зробить її неможливою, що в корені суперечить основним положенням концепції Т. Куна.

Хотілося б відзначити, що введення терміну «парадигма конституціоналізму» в силу його метафоричності вимагає обережності, аналогічного вживання в юридичній науці інших термінологічних позначень, запозичених з інших наук («правова матерія», «юридична енергія», «правова ентропія» і т.п.). Однак, як зазначає С. Алексєєв, до подібних термінологічних нововведень доводиться все ж вдаватися, «оскільки іншим шляхом неможливе позначити щось нове й специфічне, що розкривається в результаті наукового дослідження» [16, с. 7].

Враховуючи вищесказане, пропонуємо наступне визначення парадигми конституціоналізму – *це сукупність ідеальних фрагментів конституційної дійсності (понять, цінностей, принципів, уявлень і практик), що поділяються суспільством на даному етапі розвитку держави та формують визначене бачення конституціоналізму, а також конкретні напрямки вирішення проблем конституціоналізму*.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Поппер К. Логика и рост научного знания. М.: Прогресс, 1983. 211 с.
2. Кун Т. Структура научных революций. М.: «Прогресс», 1977. 304 с.
3. Лакатос И. Избранные произведения по философии и методологии науки. М.: Академический Проект, 2008. 551 с.
4. Фейерабенд П. Избранные труды по методологии науки / Пер. с англ. и нем. А. Л. Ни-

- кифорова; общ. ред. и вступ. ст. И. С. Нарского. М.: Прогресс, 1986. – 542 с.
5. Поланьи К. Великая трансформация. М., 1961. 429 с.
 6. Арутюнан Г. Конституционализм: уроки, вызовы, гарантии. Вісн. грудень № 24. 2010 р. С. 17–20.
 7. Зорькин В.Д. Кризис доверия и государство: конституционные нормы и законы не должны вступать в жесткое противоречие с реальностью. Государственная газета №4887 от 10 апреля 2009.
 8. Цвайгерт К., Кетц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права. Т. I. М., 2000. 314 с.
 9. Шаканов, Вячеслав Владимирович. Правовые парадигмы: дис. ... канд. юрид. наук по спец.: 12.00.01. – «теория и история права и государства; история правовых учений». М.: РГБ, 2006. 193 с.
 10. Пашуканис Е.Б. Избранные произведения по общей теории права и государства. М., 1980. 412 с.
 11. Гершунский Б.С. Концепция самореализации личности в системе обоснования ценностей и целей образования. Педагогика. 2003. № 10. С. 1–5.
 12. Сырых, В.М. Логические основания общей теории права: в 2 т. / В.М. Сырых. 2-е изд., стер. М.: Юстицинформ, 2004. Т. 1: Элементный состав. 528 с. Т. 2: Логика правового исследования (Как написать диссертацию). 560 с.
 13. Томпсон М. Философия науки / Мел Томпсон; пер. с англ. А. Гарькавого. М.: ФАИР-ПРЕСС, 2003. – 304 с.
 14. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. – 5-е изд. М.: Политиздат, 1987. – 590 с.
 15. Кремень В.Г., Ільїн В.В. Філософія: мислитель, ідеї, концепції / В.Г.Кремень, В.В.Ільїн. К.: Книга, 2005. 528 с.
 16. Алексеев С.С. Право и правовая система. Правоведение. 1980. № 1. С. 5–9.
 17. Яценко В. А., Балинська О. М. Методологічна парадигма сучасної правової науки в Україні. Соціально-правові студії. 2020. Випуск 4 (10). С. 12–20.
 18. Довгань О. Д., Яценко В. А. Сутність і зміст законодавства у секторі оборони та його реалізації: інформаційно-правове дослідження. Інформація і право. 2019. № 2 (29). С. 17–25.
 19. URL: https://stud.com.ua/56742/politekonomiya/osnovni_paradigmi_istoriko_pravovoyi_nauki.
 20. Федоренко В. Л. Конституційне право України : підруч. / До 20-ої річниці Конституції України та 25-ої річниці незалежності України. К. : Видавництво Ліра-К, 2016. 616 с.
 21. Белов Д.М. Парадигма конституціоналізму: теоретичні питання. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2012. Випуск 18. С. 57–60.
 22. Белов Д.М. Проблеми реформування державної влади в умовах нової парадигми українського конституціоналізму. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». Випуск 19. Ужгород. 2012. с. 65–69.
 23. Белов Д.М. Парадигма українського конституціоналізму: правова сутність та зміст. Вісник Запорізького національного університету. Серія «Юридичні науки». 2012. № 4 (Частина I). С. 32–35.
 24. Белов Д.М. Удосконалення Конституції як спосіб реалізації парадигми конституціоналізму. Форум права. 2012. № 3. С. 62–67.